

Amsterdam University of Applied Sciences

Inleiding

Glastra, Folke; van Middelkoop, Daniël

Publication date

2018

Document Version

Final published version

Published in

Studiesucces in het hoger onderwijs

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Glastra, F., & van Middelkoop, D. (2018). Inleiding. In F. Glastra, & D. van Middelkoop (Eds.), *Studiesucces in het hoger onderwijs: van rendement naar maatschappelijke relevantie* (pp. 9-20). Eburon.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

STUDIESUCCESS
IN HET Van rendement naar
HOGER maatschappelijke
ONDERWIJS relevantie
Folke Glastra en Daniël van Middelkoop (Red.)

Studiesucces in het hoger onderwijs

Hoofdstuk 1: Inleiding

Folke Glastra en Daniël van Middelkoop

2018

1

Inleiding

Folke Glastra en Daniël van Middelkoop

Studiesucces

Dit boek gaat over studiesucces in het hoger onderwijs. Dat begrip heeft het afgelopen decennium een belangrijke rol gespeeld in discussies over het hoger onderwijs. Het heeft een prominente plek in het beleid van de overheid en staat hoog op de agenda van het overleg tussen het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de instellingen voor hoger onderwijs. Het verhogen van studiesucces is inzet van het lokale beleid van die instellingen en vindt zijn weerslag in initiatieven van docenten en onderwijsbestuurders. Opmerkelijk daarbij is dat de inhoud van het begrip studiesucces en de wijze waarop het ingrijpt op onderwijsbeleid, onderwijspraktijk en onderwijsonderzoek en de onderlinge verhouding daartussen niet of nauwelijks gethematiseerd worden. Studiesucces is een begrip, zo lijkt het, met een hoge graad van evidentie.

Het begrip studiesucces werd geïntroduceerd in het onderwijsveld met de publicatie van de Onderwijsnota 'Het hoogste goed'

in 2007 (OCW, 2007). In die nota geeft de regering bij monde van minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Plasterk aan dat het hoger onderwijs eerst en vooral dient bij te dragen aan een Nederlandse economie die competitief kan blijven in de internationale kennissamenleving. Daarbij hoort 'een ambitieuze studiecultuur', zo schrijft Plasterk. Centraal in die cultuur moet studiesucces staan, uitgelegd als vermindering van de uitval van studenten (30% minder in 2011, 50% in 2014) en een rendementsverbetering in de studieduur (reductie van de studieduur tot het tijdstip van afstuderen), waarbij vooral studenten met migratieachtergronden genoemd worden. Daarnaast wordt meer aandacht voor kwaliteit en excellentie genoemd – wat dient uit te monden in een toename van studenten in honours-programma's – en voor een betere kwalificatie en certificering van docenten. Ook dringt de nota erop aan dat er meer hoger opgeleiden beschikbaar komen, zodat de beroepsbevolking als geheel beter gekwalificeerd raakt. Waar het om de toekenning van financiële middelen gaat, wijst Plasterk erop dat investeringen meer dan voorheen 'evidence based' moeten worden ingezet. Maatregelen om studiesucces en kwaliteit van het onderwijs te verbeteren moeten zich al bewezen hebben op grond van wetenschappelijk onderzoek.

De beleidsimplementatie die vervolgens op gang kwam, leek aanvankelijk ingesleten paden te volgen, in de gerichtheid op werkbaarheid voor alle partijen, de realisatie in een beperkte kring tussen de 'usual suspects', en met een concentratie op efficiëntie en meetbare prestatie-indicatoren. Beleidsmakers schreven nota's, instellingsbestuurders in het hoger onderwijs zetten hun stafafdelingen aan het werk, na verloop van tijd sijpelde ook binnen de faculteiten en opleidingen de beleidsdruk door en ten slotte kwam ook de wetenschappelijke staf in beweging en was het beleid uiteindelijk aangeland in het primaire proces – zij het

niet overall even merkbaar¹. Ook het debat over studiesucces leek deze gelaagde en bedaarde ontwikkelingsgang te volgen. Maar toen was er ‘het Maagdenhuis’.

De bezetting van het Amsterdamse Maagdenhuis in februari 2015 kwam niet uit de lucht vallen. Al eerder werd gesignaleerd dat klassieke functies van hoger onderwijs verwaarloosd en verwaterd waren geraakt en dat er ruimte zou moeten komen voor alternatieve benaderingen (Dijstelbloem, Huisman, Miedema, & Mijnhardt, 2013; LKvV, ISO & LSVb, 2014). Vooral het rendementsdenken in het onderwijsbeleid en -bestuur moest het ontgelden. In dat rendementsdenken moet hoger onderwijs aanwijsbaar leiden tot verbetering van de prestaties van het economisch systeem en dat doen op de meest efficiënte wijze in termen van kosten en baten. De aanwijsbaarheid van de bijdrage van het hoger onderwijs impliceert de optuiging van een systeem van proces- en prestatiemeting, gekoppeld aan verantwoordingscycli die waar nodig leiden tot bijstelling van beleid. De critici van het rendementsdenken pleitten voor een heroverweging van wat we met het hoger onderwijs in Nederland beogen en daarmee werd ook de gangbare, vaak impliciete rendementsdefinitie van studiesucces ter discussie gesteld. De bezetting betekende ook een protest tegen de autocratische wijze waarop het bestuur van hoger onderwijsinstellingen geregeld is, een pleidooi voor zeggenschap van studenten en stafleden als de belangrijkste vormgevers van onderwijs/leerprocessen.

In ‘De waarde(n) van weten, Strategische Agenda Hoger Onderwijs en Onderzoek 2015-2025’ (OCW, 2015) zien we de resonantie van de bezetting van het Maagdenhuis in de academische wereld

1 De evaluatiecommissie Prestatiebesteding Hoger Onderwijs (2017) wijst erop dat het ‘onderzoek naar kwaliteitscultuur [in het hoger onderwijs, FG/DvM] laat zien dat de doorwerking van de prestatiebesteding op het niveau van de werkvloer vaak niet als zodanig wordt herkend’ (p. 17).

ook terugkeren op het beleidspapier van het ministerie. In haar voorwoord laat minister Bussemaker dat ook blijken: ‘Hoger onderwijs mag nooit een groothandel worden die in zo kort mogelijke tijd zoveel mogelijk studenten aflevert aan de arbeidsmarkt. (...) Dit betekent niet dat hoger onderwijs niets op hoeft te leveren. Hoger onderwijs moet wel degelijk studiesucces opleveren, in de zin van toegevoegde waarde. Het moet studenten voorbereiden op leven én werken na de opleiding. Hen leren hoe je met kennis, met vaardigheden én met wie je bent als mens kunt bijdragen aan de complexe maatschappelijke uitdagingen waarvoor we ons gesteld zien’ (p.2). Ook in het onderzoeksrapport van de Onderwijsraad – een studie uitgevoerd op verzoek van de minister – worden de ontwikkelingen rond het Maagdenhuis aangegrepen voor een heroverweging van het kwaliteitsbeleid in het hoger onderwijs, waarbij de auteurs de nadruk leggen op het belang van ‘kwalitatieve instrumenten’ bij het waarborgen van kwaliteit (Onderwijsraad, 2015, p. 8). Het lijkt er zo op dat het beleid inzake het hoger onderwijs sinds het Maagdenhuis daadwerkelijk gewijzigd is.

Dat is echter nog maar de vraag. Het woord rendement, steen des aanstoots van de bezetters van het Maagdenhuis, komt weliswaar slechts eenmaal voor in deze tekst² maar de achterliggende opvattingen blijven de toon zetten. In het slot van haar voorwoord geeft minister Bussemaker aan dat rendement ‘geen louter op kwantitatieve output gericht doel is, maar bestaat uit individueel én maatschappelijk toegevoegde waarde, als gevolg van goed onderwijs aan de juiste student op de juiste plek.’ Deze laatste toevoeging is interessant: toegevoegde waarde dient wel het resultaat te zijn van een efficiënt proces dat niet verspild moet worden aan studenten die ‘beginnen aan een opleiding in het hoger onderwijs

2 Afgezien van een (opvallende) noot, die duidelijk maakt dat afspraken over studiesucces, opgevat als uitvalbestrijding en verhoging van rendement, onverminderd van kracht blijven.

die bij nader inzien niet bij hen blijkt te passen' (OCW, 2015, p. 2). De toevoeging legt ook een soort denken bloot waarin onderwijs en studenten statische eenheden zijn die bij voorkeur met precisie 'gematcht' dienen te worden om kennisoverdracht efficiënt en effectief te laten zijn. Het idee dat onderwijs interactie en verandering betekent – en dat ook moet betekenen, wil er van leren sprake zijn – is in deze human resources management-retoriek afwezig. Van een echte beleidswijziging lijkt derhalve nog geen sprake.

De nota van het ministerie zet in op een driedubbele doelstelling: in de eerste plaats onderwijs van wereldformaat, vervolgens toegankelijkheid, talentontwikkeling en diversiteit, en tenslotte verbinding met de samenleving. Bij de eerste twee doelstellingen wordt aangegeven dat blijvende aandacht voor studiesucces, uitgelegd als 'studie-uitval, switch en studieduur' nodig is. Ook in de zeven ambities voor het hoger onderwijs 2025 (OCW, 2015, p. 43) keren kwaliteit, toegankelijkheid en studiesucces terug, doelstellingen die ook eerder richting aan beleid gaven. In de Rijksbegroting 2018 wordt voor het hoger onderwijs onder de doelstelling 'ambitieuw onderwijs dat alle leerlingen en studenten uitdaagt' als indicator studiesucces vermeld, uitgesplitst naar studierendement, uitval en studieswitch (Rijksbegroting, 2018). Ook al wordt studiesucces hier geflankeerd door indicatoren als studenttevredenheid en opleidingsniveau van docenten, het heeft in zijn traditionele rendementsgedaante het Maagdenhuis overleefd.

Tijd dus voor een grondige overdenking van het begrip studiesucces, dat ongeacht de historische turbulentie richting blijft geven aan het debat over de inrichting en de kwaliteit van het hoger onderwijs.

Studiesucces in de arena van het hoger onderwijs

Dit boek beoogt een reconstructie te zijn van een invloedrijk discours over studiesucces in het hoger onderwijs, en gaat in op de achtergronden ervan en de verhoudingen tussen belanghebbenden in het onderwijsveld die eraan ten grondslag liggen. In het boek staan de onderwijspraktijk, het onderwijsbeleid en het onderwijsonderzoek, inclusief hun onderlinge relaties centraal. Wij plaatsen studiesucces in de arena van het onderwijsveld, waarin verschillende spelers in onderlinge afhankelijkheid hun (vaak ongelijke) macht inzetten om te bepalen wat de inzet en de uitkomsten van het spel om studiesucces in het hoger onderwijs zijn, wie de spelers zijn op het speelbord, wat de legitieme middelen zijn en welke spelregels gelden. Belangrijke spelers zijn onder meer de makers van onderwijsbeleid, de onderwijsinstellingen en hun bestuurders, de docenten, de studenten (met name ook de 'nieuwe groepen' zoals mbo-instromers in het hbo en studenten met een migratie-achtergrond) en het onderwijsonderzoek. Al deze spelers delen iets wat Bourdieu (1992) de 'illusio' van het spel heeft genoemd: de stilzwijgende erkenning van de waarde van het spel die de basis vormt voor eenieder's investering daarin. Illusio betekent letterlijk in het spel brengen ofwel op het spel zetten en Bourdieu gebruikt het begrip om te verwijzen naar de specifieke belangen die spelers hebben in het veld, belangen die hun geneigdheid om de spelregels te volgen versterken. De spelers nemen deel aan een spel dat historisch gegroeid is, maar zij construeren dat spel ook door er aan deel te nemen.

De consequentie van deze benadering is dat wij studiesucces zien als een verschijnsel dat sociaal geconstrueerd is. Het voorbeeld van de totstandkoming van beoordelingen van tentamens – belangrijke bouwstenen voor de constructie van het studiesucces – laat dat zien. Die beoordelingen komen tot stand tegen de achtergrond van noties over beoordelingscriteria, de

moeilijkheidsgraad van de tentamenvragen, de adequaatheid van de instructie, de kwaliteiten van de getentamineerde studenten, afspraken over de cesuur tussen slagen en zakken, informele aannames onder docenten over aanvaardbare zak- en slaagpercentages, de beoordeling van studenten over hun zak- en slaagkansen gegeven eerdere ervaringen en signalen daaromtrent, de ambities van studenten, etc. De beoordeling van de kwaliteit van tentamens varieert dus op grond van verschillen in de (ongeschreven) regels die onderwijsorganisaties toepassen op het gebied van beoordeling van prestaties (Cohen-Schotanus, 2010). Daarbij gaat het, wat studiesucces betreft, niet alleen om de resultaten van de tentamens zelf. Onderwijsinstellingen die via een bindend studieadvies slechter presterende studenten wegsluiten, vergroten zo de kans op hogere prestaties onder de resterende studenten.

Een reconstructie van het discours rond studiesucces is belangrijk. Maar dit boek wil meer bieden dan dat. Zoals elk spel, gaat ook dit spel in het veld van het hoger onderwijs steeds verder. Elke zet daarin brengt kansen op winst en het risico van verlies met zich mee en kan leiden tot gewijzigde verhoudingen in het veld. Daarom kunnen en willen we ook verder kijken. We willen nadrukkelijk zoeken naar tegendraadse spelopvattingen, naar nieuwe middelen, andere verhoudingen tussen spelers. Ook al delen spelers een geloof in de waarde van het spel, dat wil nog niet zeggen dat hun inzet en hun doelen overeenkomen. Over studiesucces is een debat gaande dat vanuit verschillende posities gevoerd wordt. We willen het debat over studiesucces versterken; we willen dat vooral vanwege het belang van een discussie over wat 'we' in Nederland met het onderwijs willen en hoe we dat organiseren. En we willen dat ook, omdat de keuzes die er op dit gebied gemaakt worden, verregaande consequenties hebben voor wat studenten leren in het hoger onderwijs en welke kansen ze krijgen, en voor het werk van docenten.

In dit boek beperken we studiesucces niet tot wat binnen het kader van de studie meetbaar is en waarin vooral financiële

overwegingen van belang lijken: uitval, rendement, studieswitch, hoogte van de studieprestaties, kosten per afgestudeerde. Studietoetsen in het hoger onderwijs kan ook op meer inhoudelijke wijze aan de orde gesteld worden, in de vorm van motivatie voor leren, 'deep learning', burgerschap, samenwerking, 'problem solving', creativiteit, vakmanschap. Dan wordt studietoetsen ook begrepen als een verschijnsel dat niet alleen binnen maar ook buiten het onderwijs zijn beslag moet krijgen. We willen studietoetsen in het hoger onderwijs verbinden met persoonlijkheidsvorming, maatschappelijke vorming, academische vorming, met waarden die niet tot een eng begrepen economisch nut beperkt blijven. Zo stelde Robert Dijkgraaf bij de opening van het academisch jaar aan de Universiteit van Amsterdam in 2017: 'Onze opvoeding en ons onderwijs trappen hard op de rem van de verbeelding. De onderzoekersknop staat bij ieder kind van nature aan. Het is de zorg van de uitknop af te blijven. Ik weet zeker dat toekomstige generaties op deze tijd zullen terugkijken in ongeloof over hoe actief we creativiteit en ontdekkingsdrang wisten te beteugelen. (...) Universiteiten moeten de kweekvijvers, de orchideeënkassen zijn, waar fragiele ideeën en andersdenkenden veilig kunnen opgroeien. Het probleem van het oer-Hollandse maaiveld is niet alleen dat het gras overal even hoog wordt afgeknipt, maar dat het allemaal gras is. Deze tijd vraagt om woeste gronden waar wilde bloemen kunnen bloeien.'

We willen niet alleen de theorie laten zien, maar ook de alledaagse praktijk van werken aan en experimenteren met studietoetsen in het onderwijs. Welke initiatieven hebben docenten genomen en wat zijn opzet en uitkomsten van de praktische experimenten die zij hebben uitgevoerd? Zijn er ook beleidsontwikkelingen die ruimte en ondersteuning bieden voor bredere opvattingen van studietoetsen? Wat heeft de intrede van 'nieuwe groepen' studerende in het hoger onderwijs voor betekenis voor het werk van docenten in het hoger onderwijs?

Tenslotte willen we het dominante model van ‘evidence based’ onderwijs(beleid) ter discussie stellen en bezien of er buiten dat model alternatieve modellen bestaan, waarin onderwijswetenschap op productievere wijze op onderwijspraktijk en onderwijsbeleid te betrekken is. Veel onderwijsonderzoek is georiënteerd op academische kennisbelangen, wordt uitgevoerd volgens methodologische standaarden en gerapporteerd volgens publicatiecriteria die aansluiting op bestaande onderwijspraktijken (of praktijken van onderwijsbeleid) verhinderen. De beweging naar ‘evidence based practices’ in het onderwijsveld probeert onderwijsprofessionals om te vormen tot uitvoerders van wetenschappelijke inzichten. Probeert, want veel van die inzichten worden door die onderwijsprofessionals terzijde gelaten omdat daarin te weinig rekening wordt gehouden met het complexe en dynamische spelkarakter van de onderwijspraktijk. In deze bundel zoeken wij naar manieren waarop de kloof tussen onderwijspraktijk en onderwijsonderzoek overbrugd kan worden.

Dit boek is bedoeld voor docenten en bestuurders in het hoger onderwijs, voor beleidsmakers in die sector en voor onderwijsonderzoekers. Het is daarnaast ook bedoeld voor studenten in het hoger onderwijs die studie maken van onderwijsbeleid, onderwijspraktijken of onderwijsonderzoek en van de wijze waarop deze drie disciplines elkaar (kunnen) beïnvloeden. Ten slotte kan het van belang zijn voor studenten die zich zorgen maken over de kwaliteit en de inrichting van hun hoger onderwijs.

Opzet van het boek

In het tweede hoofdstuk gaan wij in op studiesucces als concept en laten zien dat dit minder eenduidig is dan het op het eerste gezicht lijkt. We schetsen ons uitgangspunt waarin studiesucces wordt gezien als een sociale constructie, de resultante van het spel van partijen in het onderwijsveld en gaan verder in op de

beleidsontwikkeling ten aanzien van studiesucces tegen de achtergrond van de historische ontwikkeling van het hoger onderwijs in Nederland. We bespreken alternatieve zienswijzen van denkers die zich tegen de nadruk op rendement en efficiency in de beleidsontwikkeling van de laatste decennia hebben afgezet. Tot slot gaan wij in op de effecten die het onderwijsonderzoek op onderwijsbeleid en onderwijspraktijk heeft gehad. In dat kader komt ook de tendens naar ‘evidence based’ onderwijs(beleid) aan de orde en besteden we aandacht aan vernieuwende vormen van onderwijsonderzoek en een andere inrichting van de verhouding tussen onderwijsonderzoek, -praktijk en -beleid.

In het derde hoofdstuk bespreken Hafid Ballafkih en Daniël van Middelkoop de opvattingen van studiesucces zoals die worden gehanteerd door docenten. Door alle partijen in het onderwijsveld wordt aan docenten een cruciale rol toegedicht bij de totstandkoming van studiesucces, maar de stem van deze docenten in het debat over studiesucces wordt nauwelijks gehoord.

In de hoofdstukken 4 en 5 is aandacht voor het belang van diversiteit bij het (al dan niet) bereiken van studiesucces. In hoofdstuk 4 bespreken Martha Meerman, Machteld de Jong en Rick Wolff vanuit het perspectief van diversiteit de positie en het functioneren van studenten, al dan niet met een migratieachtergrond, in het hoger beroepsonderwijs. Zij behandelen het onderwerp vanuit verschillende perspectieven en besluiten hun artikel met een pleidooi voor een sterker diversiteitsperspectief op de agenda van het hoger onderwijs.

Louise Elffers gaat in hoofdstuk 5 in op de vraag of het hbo wel breed toegankelijk kan en moet blijven als het meer studiesucces wil realiseren en beantwoordt deze vraag vanuit een ketenbenadering; ze beschouwt het hoger onderwijs als deel van de onderwijsketen waarvan ook andere onderwijssectoren deel uitmaken. Zij gaat in op de onderwijsloopbaan van studenten voordat ze instromen in het hoger onderwijs.

Wâtte Zijlstra en Maartje van den Bogaard gaan in hoofdstuk 6 verder in op de complexiteit van studiesucces en de implicaties daarvan voor niet alleen onderzoek, maar ook beleid en maatregelen rond studiesucces. Ze illustreren dit aan de hand van twee praktijkcases.

Hoofdstuk 7 en 8 hebben beide betrekking op het onderzoek op het gebied van studiesucces. Jonas Willems, Dorien Noyens, Liesje Coertjens, Peter Van Petegem en Vincent Donche gaan in hoofdstuk 7 in op theoretische en methodologische ontwikkelingen in het onderzoek naar studiesucces. Zij bespreken enkele veelbelovende en innovatieve onderzoeksbenaderingen die een bijdrage kunnen leveren aan een meer verfijnd en complex begrip van studiesucces.

In hoofdstuk 8 analyseert Rob Martens de verhouding tussen onderzoek en onderwijspraktijk. Hij constateert dat het uitblijven van studiesucces een *wicked* of complex probleem is, bespreekt de manier waarop het huidige onderzoek naar hoger onderwijs daarmee omgaat en laat zien welke alternatieven er zijn voor de huidige gangbare benadering.

In het slothoofdstuk maken wij de balans op van de verschillende invalshoeken die de auteurs in dit boek naar voren hebben gebracht over het centrale thema van dit boek: studiesucces in het hoger onderwijs.

Referenties

- Bourdieu, P. (1992). *Argumenten voor een reflexieve maatschappijwetenschap*. Nijmegen: SUN.
- Cohen-Schotanus, J. (2010). *Tegenintuïtief* [Inaugurale rede]. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen en UMCG.
- Dijstelbloem, H., Huisman, F., Miedema, F. & Mijnhardt, W. (2013). Science in Transition. Waarom de wetenschap niet werkt zoals het moet, en wat daar aan te doen is. Verkregen via <http://scienceintransition.nl/wp-content/uploads/2013/10/Science-in-Transition-Position-paper-versie-2.pdf>
- Evaluatiecommissie Prestatiebesteding Hoger Onderwijs. (2017). Van Afvinken

- naar aanvonken. Verkregen via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/03/20/van-afvinken-naar-aanvonken>
- LKvV, ISO & LSVb. (2014). *Studiesucces: een nieuwe definitie*. Utrecht, 19 juni 2014. Verkregen via <http://www.iso.nl/website/wp-content/uploads/2014/06/Studiesucces-een-nieuwe-definitie.pdf>
- OCW. (2007). *Het Hoogste Goed. Strategische agenda voor het hoger onderwijs-, onderzoek- en wetenschapsbeleid*. Verkregen via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2007/12/21/bijlage-het-hoogste-goed-deel-1>
- OCW. (2015). *De waarde(n) van weten: Strategische Agenda Hoger Onderwijs en Onderzoek 2015-2025*. Verkregen via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2015/07/07/de-waarde-n-van-weten-strategische-agenda-hoger-onderwijs-en-onderzoek-2015-2025>
- Onderwijsraad. (2015). *Kwaliteit in het hoger onderwijs. Evenwicht in ruimte, regels en rekenschap*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Rijksbegroting (2018). Verkregen via http://www.rijksbegroting.nl/2018/voorbereiding/begroting,kst236857_16.html